LUND UNIVERSITY

Ett att kan betyda så mycket

Roll, Mikael; Frid, Johan; Horne, Merle

Published in:
Språkvård

2005

Link to publication

Citation for published version (APA):
Roll, M., Frid, J., & Horne, M. (2005). Ett att kan betyda så mycket. *Språkvård*, *3*, 27-31.

Total number of authors:
3

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Ett *att* kan betyda så mycket

MIKAEL ROLL, JOHAN FRID, MERLE HORNE

Talspråket är inte oplanerat och oordnat, men det skiljer sig från skriftspråket på många sätt. Exempelvis har talspråket diskreta men effektiva signaler för att visa att vi vet att vi sagt fel eller för att visa att vi vill tänka efter. De obetydligaste detaljer kan avslöja åtskilligt: hur uttalar du *att*? Mikael Roll, Johan Frid och Merle Horne vid Lunds universitet redogör för en att-undersökning.

Analys av spontantal brukar anses som ett hopplöst företag. Talspråket verkar oorganiserat och godtyckligt med många felsägningar och omplaneringar som försvårar analysen. Svårast av allt är kanske att det inte finns någon tydlig motsvarighet till skriftens skiljetecken som avgränsar satser och satsdelar på ett enkelt sätt.

Men spontantal är faktiskt organiserat efter relativt starka principer. Ordföljd, kasus, kongruens och ordbetoning är exempel på sådant som har visat sig väldigt regelbundet i spontantalet, även om inte allt följer skriftens normer. Det finns också konventionaliserade sätt att markera att man har sagt fel och vill ändra på det, eller att man behöver tid för att tänka efter.

Liksom skriften är talet uppbyggt av mindre enheter. Men de kan vara annorlunda än skriftens och ha kommit till efter andra principer än i skrift. Ett av målen för spontantalsanalys är att hitta signalerna för denna struktur. Detta är viktigt både för datoriserad automatisk analys av spontantal och för ökad förståelse för hur vår hjärna behandlar den ljudström den får som ingångsdata. Både en dator och vår hjärna behöver dela upp talströmmen i mindre delar.

Ordet *att* är en sådan struktursignal;

det kan avslöja åtskilligt om talets struktur. Vi kan se på ett exempel, som vi hämtat från forskningsprojektet Swedias inspelningar av spontantal.

Exempel 1
och EH PAUS även lite gympa på PAUS vinterhalvåret när EH PAUS fotbollen är slut

Som synes inträffar pauseringen inte vid satsdelsgränserna. I skrift skulle man möjligen kunna sätta ut komma t.ex. före *när*. Ordet inleder en bisats, vilken fungerar som tidsadverbial här. Däremot syns ett annat mönster: pauserna kommer efter att det första ordet i en fras har uttalats. Oftast är detta första ord ett funktionsord. Funktionsord är ord som har väldigt litet betydelseinnehåll i sig själva, men talar om hur andra ord ska tolkas i förhållande till varandra. Viktiga exempel på funktionsord är konjunktioner och prepositioner, som i exemplet ovan: *och, på, när.*

I spontantal har funktionsord ofta viktiga kommunikativa uppgifter. De signalerar att talaren kommer att göra en paus, för att sedan återuppta talet. I engelska uttalas funktionsord före sådana pauser ofta litet annorlunda, lite mer eftertryckligt, "markerat" än samma ord i flytande tal. Omvänt har man kunnat visa att fraser som följer funktionsord med ett markerat uttal ofta är mer komplicerade än fraser som följer funktionsord med ett flytande uttal. Genom att införa ett funktionsord med markerat uttal verkar talaren signalera att den behöver mer tid för att planera ett komplext yttrande.

I spontantal har funktionsord ofta viktiga kommunikativa uppgifter.

På Institutionen för lingvistik vid Lunds universitet studerar vi tveksamhetspauser i spontantal i projektet *Funktionsordens roll i produktion och perception av spontant tal.* Vi har där noterat att de svenska funktionsorden *att* och *och* tenderar att uttalas olika före tveksamhetspauser och i flytande tal. I genomsnitt var i vår studie *att* och *och* 0,13 sekunder längre före tveksamhetspauser än i flytande tal. Det verkar ju inte vara så mycket, men det är en klart hörbar skillnad. Störst variation fanns under den period då man stänger till för luftströmmen från munhålan när man uttalar konsonanten /t/ respektive /k/.

Liksom i engelska verkar de olika uttalen av funktionsorden i svenskan inte komma till av en slump. De speglar en skillnad i komplexitet hos den fras som följer, antingen i meningsbyggnad eller i perspektivskifte. Så brukar det vi kallat för *empatiskt citat* föregås av funktionsord med ett markerat uttal. I ett empatiskt citat går talaren in i någon annans roll. Man återger inte bara den andres ord utan också känslouttryck, observerade eller hypotetiska. Vanligtvis börjar ett empatiskt citat med en interjektion. I exemplet nedan beskriver en ung kvinna vad hon tror att hennes syster känner inför en viss situation. Versalerna i funktionsordet *att* visar att det har ett markerat uttal.

Exempel 2
det känner nog hon mer ATT PAUS happ, nu tog ju Sandra dom

Ibland verkar *att* sakna en egentlig syntaktisk funktion. Det har endast till uppgift att strukturera informationsflödet. I följande exempel kan man knappast säga att den andra förekomsten av ATT, den som är understruken, utgör en underordnande konjunktion. Den sats ATT inleder verkar här vara syntaktiskt fristående.

Exempel 3
vill jobba med människor för människor
INANDNING PAUS å omväxlande jobb
PAUS just som inte Autonova då
ATT PAUS där vet jag ju vad som händer
<u>ATT</u> INANDNING jag vill kunna gå till jobbet
å INANDNING veta i princip vad som händer kanske

Andra forskare som Hanna Lehti-Eklund (2001) och Jan Anward (2003) har konstaterat att den här typen av *att*-satser oftast är en utveckling eller sammanfattning av något som har sagts tidigare. Den sats som inleds av understruket ATT ovan kan ses som en sammanfattning av vad talaren har sagt tidigare. Att det inledande funktionsordet ATT har ett markerat uttal i det här fallet kan bero på att ett visst arbete krävs för att sammanställa information till sammanfattningen.

Syntaktisk komplexitet

Men ofta finns ett samband mellan att-uttal och meningsbyggnad. Ordet får ett tydligare uttal om det följs av en sats med komplicerad meningsbyggnad. Vi kan illustrera det genom att ge oss in på en noggrann grammatisk analys av fortsättningen på exempel 3. I exempel 4 låter vi hakparenteserna markera satser som kan antas vara underordnade den sats som inleds av ATT. Satsen *att du vet ju inte...* kan ses som en sorts bisats, även om den har huvudsatsordföljd. Den modifierar *så mycket* och innehåller i sin tur de två samordnade bisatserna *vad du får rycka ut på* och *vad som händer just då.* Det markerade uttalet hos ATT kan fungera som en signal för att talaren behöver litet extra tid för att planera ett yttrande som är syntaktiskt komplext, eftersom det innehåller flera bisatser.

Exempel 4
men ändå ATT PAUS det kan ju hända så mycket [att du vet ju inte [vad du får rycka ut på] eller [vad som SVÄLJ PAUS händer just då]]

För att ta reda på om den här tendensen stämmer i ett större material måste man kunna mäta den syntaktiska komplexiteten hos satser. Det kan man göra på olika sätt. Det enklaste måttet är att räkna antalet ord hos den sats som följer funktionsordet. Ju fler ord hjärnan ska behandla, desto mer arbete krävs. Men syntaktiska strukturer antas också ha en hierarkisk uppbyggnad. Det kan illustreras med en sats som *pojken såg flickan med kikaren.* Denna sats kan få två olika tolkningar beroende på hur dess olika delar ordnas hierarkiskt.

Ordet *att* får ett tydligare uttal om det följs av en sats med komplicerad meningsbyggnad.

Exempel 5
a) (pojken) (såg (flickan) (med kikaren))
b) (pojken) (såg (flickan (med kikaren)))

I det ena fallet (a) ser man prepositionsfrasen *med kikaren* som ett led i verbfrasen, ett adverbial, med tolkningen att kikaren används som ett instrument för att se flickan. Då är frasen *med kikaren* hierarkiskt på samma nivå som objektet *flickan*. I det andra fallet (b) är prepositionsfrasen ett led i objektfrasen, ett efterställt attribut till *flickan*, med tolkningen att det är flickan som har kikaren. Då är frasen *med kikaren* mer underordnad, syntaktiskt sett. Den hierarkiska strukturen är alltså mer utvecklad, mer komplex, i exemplet b än i exemplet a.

Dessa strukturer kan också illustreras i form av träddiagram.

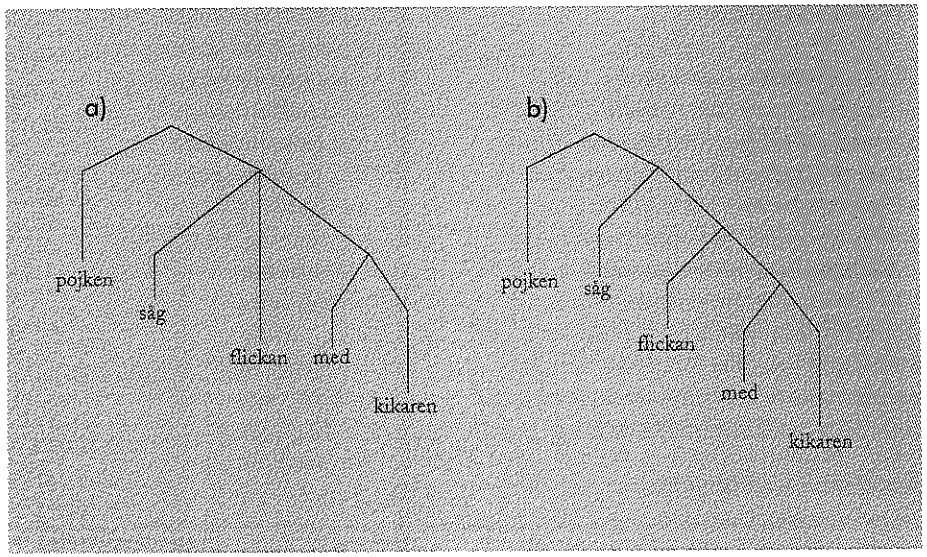

Som synes befinner sig prepositionsfrasen *med kikaren* på större djup i b än i a.

Vi utgick från båda typer av mått som nämns ovan för att räkna ut komplexiteten hos satser som inleds av *att* i talet hos tre personer med svenska som modersmål (dessa talare är också hämtade från Swedias databas).

Båda sätten att mäta visade en signifikant skillnad i komplexiteten hos de satser som följde markerat ATT och flytande *att*. För det första var det en signifikant skillnad i antalet ord i satserna som följde: i genomsnitt 7,2 för flytande *att* och 9,2 för markerat ATT. Vidare blev skillnaden i komplexitet mer signifikant med de mått som även tog hänsyn till höjden och djupet på träden.

Uttalets roll

Åtskilliga läsare av denna artikel kan nu tänkas ställa en berättigad fråga: Varför ägna så mycket forskarmöda för att påvisa mönster för en obetydlig uttalsskillnad? Världen klarar sig väl lika bra ändå utan att vi vet varför man betonar eller inte betonar *att*?

Nja, inte riktigt ändå. Kunskap av den här typen kan vara värdefull inom språkteknologi, den vetenskap som sysslar med hur datorer hanterar naturligt mänskligt språk. Ett program som ska analysera spontantal kan få hjälp att veta vilken längd och komplexitet det ska förvänta sig av yttranden som följer funktionsord. Uttalet av ett funktionsord kan på så vis fungera som en vägvisare i valet mellan olika strukturer. En annan möjlig tillämpning är att man vid talsyntes (d.v.s. datorframställt tal) låter funktionsordens uttal till viss del bero på komplexiteten hos de yttranden som följer dem.

Slutligen bör dock sägas att det vi beskrivit är en tendens, som inte på något sätt är absolut. Det förekommer fall där flytande *att* följs av syntaktiskt relativt komplexa satser och där markerat ATT följs av syntaktiskt enklare satser. Förmodligen skulle en mer komplett bild framträda om man även tog mer hänsyn till faktorer som typ av talakt, som i exemplet med empatiskt citat.

REFERENSER

Anward, J. 2003: Att. *Språk och stil* 13, 65–85.

Horne, M., Frid, J., Lastow, B., Bruce, G. och Svensson, A.: 2003. Hesitation disfluencies in Swedish: prosodic and segmental correlates. *Proceedings ICPhS* (Barcelona), 2429–2432.

Horne, M., Frid, J. och Roll, M. (Under tryckning): Hesitation disfluencies after the clause marker att 'that' in Swedish?. *Working Papers* (Institutionen för lingvistik, Lunds Universitet).

Lehti-Eklund, H. 2001: Om *att* som diskursmarkör. Språk och stil 11, 81–118.

Projektet Swedia <www.swedia.nu>

Mikael Roll, Johan Frid och Merle Horne är forskare på Institutionen för lingvistik vid Lunds universitet.